

Osmanlı Dönemi Kudüs Müftülerinden Fethullah B. Mahmud El-Beylûnî'nin (Ö.1632) Hayatı ve Tâ'Ûn Risalesi

Doç. Dr. Abdullah Acar¹

Doi: 10.55918/islammedeniyetidergisi.1521923

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 24.07.2024 | Kabul Tarihi: 29.08.2024

Öz

Bu makalede, tarihte çok sayıda âlim yetiştiren Beylûnî sülalesi ve aynı sülaleden Osmanlı döneminde 17/18. yüzyılda Kudüs'te müftülük yapmış olan Fethullah el-Beylûnî'nin hayatı ile uzun yıllar devam eden salgın hastalık nedeniyle kaleme aldığı risalesi ve onda naklettiği bilgilerin kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tefsir, hadis, akaid, tasavvuf gibi pek çok temel İslamî ilim dallarında eser te'lif eden Beylûnî, İslam hukukunda mükelleflerin ibadet ve muamelelerinin geçerliliği için akıl sağlığı şartı kadar beden sağlığının da önem arzetmesi sebebiyle yaşadığı dönemdeki insanları bilgilendirmek için bir de tâ'ûn risalesi kaleme almıştır. Osmanlı hâkimiyetinde dört yüz yıl kalan Kudüs'te Osmanlılar eğitim, sağlık başta olmak üzere çeşitli kurumlar inşa etmişler ve Mekke, Medine'deki birden fazla mezhep müftülüğü uygulamasını burada da ihdas etmişlerdir. Bu müftülerden Beylûnî'nin salgınlarla mücadele için yazdığı risalesi hakkında Türkçe herhangi bir yayın bulunmamaktadır. İki bölümden oluşan risalesinin ilk bölümünde salgın hastalıklarla mücadelede tecrübe edilmiş manevî tedavileri nakleden müellif, ikinci bölümde ise salgın hastalıklarla mücadele için alınması gereken hijyen tedbirleri ile faydalı olan yiyecek ve içeceklere dair bilgilerin özetlenmesiyle sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dua, Geleneksel Tıp, Fıkıh, Fethullah el-Beylûnî, Kudüs Müftüsü, Salgın Hastalık

The Life of Fathullah B. Mahmud Al-Baylûnî (D.1632), One of the Muftis of Al-Quds During the Ottoman Period and the Introduction of His Treatise on Ta'Ûn

Summary

In this article, the life of Fathullah al-Baylûnî, who was the mufti of al-Quds in the 11th/17th century during the Ottoman period from the Baylûnî clan, which raised many scholars in history, and from the same clan, and the treatise he wrote due to the epidemic that continued for many years and the sources of the information he conveyed in it are tried to be determined. Al-Baylûnî, who had written works in many basic Islamic sciences such as tafsîr, hadith, al-aqâ'id, and mysticism, wrote a treatise on tâ'ûn in order to raise awareness of the people of his time, as physical health was as important as mental health for the validity of worship and transactions of the taxpayers in Islamic law. In al-Quds, which remained under Ottoman rule for four hundred years, the Ottomans built various

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, abacar@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5753-6346

institutions, especially in education and health, and established the practice of muftiates of more than one sect in Mecca and Medina. Among these muftis, al-Baylûnî's treatise on combating epidemics has not been published in Turkish. In the first part of his treatise, which consists of two parts, the author conveys the spiritual treatments experienced in the fight against epidemics, and in the second part, it ends with a summary of the hygiene measures to be taken to combat epidemics and information on useful foods and beverages.

Keywords: Fiqh, Fathullah al-Baylûnî, Mufti of al-Quds, Epidemic, Traditional Medicine, Prayer.

Giriş

İslam hukukunda mükelleflerin ibadet ve muamelelerinin geçerliliği için akıl sağlığı ve beden sağlığı önemlidir. Hangi sebeple olursa olsun akıl ve beden sağlığı yerinde olmayan kişinin dinine, ırzına ve malına sahip çıkması ve tasarrufta bulunması da mümkün değildir. Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh/hukuk gibi temel ilim dallarının büyük bir kısmını kulların sağlıklı olmaları hususu, ilahî hitaba muhatap olmak için olmazsa olmaz şarttır. Bu itibarla başa gelen musibetler konusunda inanç bakımından ümitsizliğe düşmemek, "kelam" ilminin konusu olduğu kadar tedavinin başarısı için de oldukça önemlidir. Aynı şekilde sağlığı koruyarak beden emanetine sahip çıkarak mükellefin tasarruflarının geçerli kılınması "fıkıh" ilminin konusuna dâhildir. Nitekim helal ve sağlıklı beslenerek kişinin sağlığını koruması, tedavi olması gibi konular günümüzde de sorun olarak canlılığını korumaya devam etmektedir.

Her türlü hastalık hayatın değişmez bir gerçeği olduğundan hastalanmazdan önce sağlıklı olmanın kıymetinin bilinmesini tavsiye eden Hz. Peygamber, hadislerinde salgın hastalıklara dikkat çekerek, böyle olağanüstü zamanlarda ne yapılması gerektiği konusunda işaretler vermiştir. Bu tavsiyeler doğrultusunda idareciler ve toplumun ileri gelenleri salgın dönemlerinde maddî olarak alınacak basit önlemler yanında manevî olarak da yapılması gerekenleri ihmal etmemişlerdir. Bu salgın hastalık gerçeğinin farkında olan Müslüman âlimler de salgın hastalık dönemlerinde alınması gereken *maddi* ve *manevî* önlemler hakkında irili ufaklı eserler meydana getirmişlerdir. Bu çerçevede de hayatı ve eserleri hakkında bilgi sunacağımız Kudüs Müftüsü Beylûnî, toplumu aydınlatan bir risale telif ederek, aslî görevinin yanında sağlık bakımından da insanları bilgilendirmeye çalışmıştır.

XV. yüzyılda da Müslüman beldelerde, özellikle Mısır, Kudüs, Şam coğrafyalarında şiddetli salgınlar olduğu, mesela sadece Kudüs'te günde en az elli altmış kişinin cenazesinin defnedildiği, Kahire'nin nüfusu çok olduğu için bazı günlerde sadece Kahire civarında yirmi bini aşkın insanın vefat ettiği kaydedilir.² Yine "...İslâm ülkelerini etkileyen salgınlar arasında 1070'lerde başlayan salgının XVII. yüzyılın başlarında da etkisini sürdürdüğü, özellikle İstanbul, Anadolu, Balkanlar, Mısır ve Kuzey Afrika'da, ayrıca Safevî ve Bâbürlü topraklarında ve Avrupa'da son derece etkili olduğu, bunların en önemlilerinin 1603 yılında başlayıp 1690 yılına kadar

2 Ebû'l-Yümn el-Uleymî, Mücîruddin el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celil bi târihi'l-kudsü ve'l-halil*, 2 cilt (b.y: Matbaatü'l-haydariyye, 1968), 2/360 ve 363.

devam ettiği, XVIII. yüzyıldaki salgınların daha hafif geçtiği, ancak 1713-1792 arasındaki farklı senelerde yine etkili olduğu kaydedilir.”³ Tüm bu tarihler dikkatlice incelendiğinde bilgi takdim edeceğimiz müftü Fethullah b. Mahmud el Beylûni’nin (ö. 1042/1632) doğumu ve vefatı da çoğunlukla iki asra yaklaşan bu uzun süreli salgın hastalıklar zamanında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Kudüs şehri, 1517-1917 yılları arasında toplam 400 yıl Osmanlı idaresinde kalmış, bu şehre diğer şehirlerden daha fazla önem verilmiş ve bu bölgeye başta eğitim kurumları olmak üzere çok farklı maddî hizmetler götürülmüştür. Osmanlı Devleti, insana ve insan sağlığına önem göstergesi olarak sağlık hizmetlerinin kurumsal düzeyde temini için memleketin her köşesinde şifahane-hastaneleri ya bizzat devlet eliyle ya da vakıflar ve hayrât sahiplerine öncülük ederek inşa ettirdikleri gibi fetihten sonra Kudüs’e de hastaneler inşa edilmesine öncülük etmişlerdir.⁴ Fakat bu hastaneler, günümüzdeki gibi sadece hastaların tedavi edildiği kurumlar şeklinde olmayıp hem tıp ilminin öğretildiği hem de tedavilerin uygulandığı merkezler olarak anlaşılmalıdır.

Öte yandan, Osmanlı döneminde Mekke, Medine’de uygulanan birden fazla müftü uygulaması Kudüs fethedildikten ve orada istikrar sağlandıktan sonra uygulanarak burada da Şafii mezhebini temsilen müftü atanma uygulamasına devam edilmiştir ki XVII. y.y. Osmanlı dönemi Şafii mezhebine müntesip Kudüs müftülerinden birisi de Fethullah b. Mahmud el-Beylûni’dir. İslam tarihinde çeşitli şehirlerde çok sayıda müftü görev yapmasına rağmen, pek çoğu ya eser te’lif etmediğinden veya eserleri günümüze ulaşmadığından hayatları hakkında bilgi oldukça sınırlıdır. Makalemize konu olan Beylûni ise, Şafii mezhebine mensup olmasının da teşvikiyle Şafii fakih ve müfessir Kâdi Beyzâvi’nin (ö. 1286/1870) tefsirine şerhi, hadislerle alakalı tahkiki, akaide dair risalelere haşiyeleri, divan oluşturacak kadar şiirleri bulunan, kısaca çok yönlü bir âlimdir. Bunlara ilaveten görev yaptığı dönemdeki salgın hastalıkla mücadele için toplumun sağlığını ilgilendiren bir de risalesi günümüze kadar ulaşmış olan kısaca azımsanmayacak sayıda eser te’lif eden birisi olup tanıtılmaya değer bir fakihtir.

Tabakât, terâcim eserlerinde de çok sayıda Beylûni nispetli âlimden bahsedilmekte bu sebeple de zaman zaman hatalı nakillerin yapıldığı tespit edilmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisinde de Beylûni nispetine sahip bazı şahıslara sadece atıflar yapılmakla yetinildiği görülmüştür. Buna karşılık Batıda “Âlimler Sülalesi: Beylûnioğulları” şeklinde tercüme edilebilecek Almanca yayının bulunduğunu görmek,⁵ bu sülale hakkında Türkçe yayınların da olması gerektiği kanaatiyle böyle bir çalışma yapılmasını teşvik etmiştir. Müftü Beylûni’nin farklı ilim dallarındaki

3 Nühket Varlık, “Tâun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/175.

4 Ebü'l-Yümn el-Uleymi, *el-Ünsü'l-celil*, 2/34 vd.

5 Bu sülale hakkında batıda Rudolf Sellheim (1928-2013) isimli yazarın Almanca “Die Gelehrtenfamilie Ibn al-Bailûni “ isimli bir yayını bulunmaktadır.

eserleri hakkında başta Fuat Sezgin'in (ö.2018) hocası Helmut Ritter'in (ö.1971) gayretleriyle İslam ülkelerinde kurulan araştırma enstitülerinde⁶ ve batıda bazı çalışmalar yayınlanmış,⁷ fakat salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisine dair yazdığı bu risalesi hakkında herhangi bir yayın tespit edilememiştir.

Bu makalede, yaklaşık milâdî 1450-1700 yılları arasında çokça âlim yetiştiren Beylûnî sülalesinden Fethullah el-Beylûnî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle ۲۰۲۰ yılında tüm dünyayı kasıp kavurmaya başlayan covit-19 salgını sebebiyle tarihte alınan tedbirlere de örneklik teşkil etmesi bakımından, salgın hastalıklarla mücadele hakkında kaleme aldığı ve orijinal adı *Hulasatu mâ yahsulu aleyhi's-sâ'ûn fi edviyeti def'i-vebâ'i ve't-tâûn* olan yazma risalesi hakkında bilgi takdim edilmeye ve naklettiği hadisler, haberler ve tecrübelerin asılları temel kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada esas alınan risale İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinin Şehit Ali Paşa bölümünde ۱۳۶۶ tescil numarası ile kayıtlı olan risaledir. İki bölümden oluşan risalenin ilk bölümünde salgın hastalıklar için uygulanagelen manevî tedbirler mahiyetinde dualar ve uygulamalar nakledilmekte, ikinci bölümde ise maddî tedbirlerden bahsedilmektedir.

1. Fethullah b. Mahmud el-Beylûnî'nin Hayatı

XVII. y.y. da vefat eden Fethullah b. Mahmud el-Beylûnî hakkında terâcim, tabakât ve vefeyât türü kitaplarda çok detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, farklı kitaplarda dağınık vaziyette kısa ve karmaşık, bazen özellikle eserleri konusunda hatalı bilgilerin nakledildiğine bazen de birbirinin tekrarı bilgilerin bulunduğu, hatta dede, baba ve oğul Beylûnî'lerin karıştırıldığına müşahede olunmaktadır. Müellifin tam adı; *Fethullah b. Mahmud b. Muhammed b. el-Hasen el-Ömeri el-Ensârî el-Beylûnî el-Halebî*'dir. Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Beylûnî'nin *Halep* bölgesinden oluşu ve ismi konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Müellifin, Halep'te yaşayan ve çokça âlim yetiştiren bir sülaleye mensup olduğu,⁸ kendisinden önce hayatları hakkında tabakât kitaplarında bilgi verilen ve "el-Beylûnî" nispetiyle meşhur âlimler silsilesinden anlaşılmaktadır.⁹ Mesela, babası

6 Mesela, Helmut Ritter tarafından kurulan "Beyrut Alman Şark Araştırmaları Enstitüsü" tarafından Fethullah el-Beylûnî'nin şiirleri hakkında yayımlanan 241 sayfalık kitap için bk. Boris Liebrecht-Kristina Richardson, *Eyyâm-ı Kemaleddini'l-Hâik Haleb fi evâhiri'l-karni'l-aşar*, (Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 2021).

7 Bunlardan birisi müftünün oğlu Muhammed el-Beylûnî'nin İbn Battûta'nın seyahatnamesi üzerine yaptığı şerh ile ilgili Almanca yayını için bk. Ralf Elger, "Die Reisen eines Reisebericht Ibn Battutas Rihla im Vorderen Orient des 17. und 18. Jahrhunderts", *Buchkultur im Nahen Osten des 17. und 18. Jahrhunderts*, ed. Tobias Heinzelmann ve Henning Sievert (Bern: Peter Lang AG, 2010).

8 Bu sülale hakkında batıda Rudolf Sellheim (1928-2013) isimli yazarın Almanca "Die Gelehrtenfamilie Ibn al-Bailûnî" (Âlimler Sülalesi: Beylûnioğulları) isimli bir çalışma bulunmaktadır.

9 Müftü Fethullah b. Mahmud'tan önce yaşamış ve Beylûnî nispetine sahip bazı âlimler için bk. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnâvud-Mahmut el-Arnâvud, 11 cilt (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 10/135, 239, 294, 482.

Mahmut'un amcası Ebu'l-Yüsr el-Beylûnî (ö. ?)¹⁰ ile babasının halası hadis ve fıkıh âlimi olduğu nakledilen Hatice el-Beylûnî (ö. 930/1524)¹¹ babası Mahmut el-Beylûnî (ö. 1006/1598), amcası Muhammed el-Beylûnî (ö. ?) ve oğulları Mustafa el-Beylûnî (ö. 1082/1672) ile Mısır'ın farklı şehirlerinde kâdılık ta yapmış olan Muhammed el-Beylûnî'nin (ö.1085/1675) nisbesinde el-Beylûnî bulunması sebebiyle zaman zaman bunlar ve eserleri konusunda karışıklıklar olduğu da tarafımızca tespit edilmiştir. Beylûnî nisbesinin, Hatay bölgesinde halen soyadı olarak da kullanılması da¹² bu sülalenin kadim bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

İslam medeniyetinde, bir kişi tanıtılırken ya doğduğu şehre ya da sanatına nispet edilerek kayıtlara geçmiş ya da o künyeyle meşhur olmuşlardır. Müellif de dâhil olmak üzere kendisinden önceki ve sonraki âlimlerin “*el-Beylûnî*” şeklinde nisbelerinin bulunması, ‘Beylûn’ kelimesinin Halep yakınlarında çıkan kil taşı/toprağına benzeyen bir toprak cinsinin adı olduğu ve hamamlarda temizlik malzemesi, saçların gürleşmesinde kullanıldığı ve bundan dolayı bu şekilde bir nispetle anıldıkları belirtilmektedir.¹³ Dolayısıyla “*el-Beylûnî*” nispetiyle bilinen âlimlerin ya kil işiyle uğraşan bir sülaleye mensup oldukları ya da bu kil bölgesinde yaşamaları sebebiyle bu isimle müsemma oldukları anlaşılmaktadır.

1.2. Fethullah el-Beylûnî'nin Doğumu ve Vefatı

Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987) gibi son dönem bazı tabakât yazarları, kendilerinden önceki eserleri dikkate alarak müellifin doğum-vefat tarihlerini (d. 977/1570) - (ö.1042/1632) olarak zikrederler. Beylûnî'nin Ramazan ayında dünyaya geldiği ve Halep'te vefat ettiği belirtilir.¹⁴ Öte yandan Beylûnî'nin, bu makalede bilgi aktarılacak olan *tâ'ûn* risalesini yazmasının sebebi, salgınların uzun süre devam ettiği yıllarda yaşamış olmasıdır. Bu eserinde salgın hastalıklardan korunmak için “kendisinin gençlik döneminde Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı dua mahiyetindeki hadisleri her gün bolca okuyarak ve salavat getirerek şifa bulduğunu” anlatması, Beylûnî'nin 977/1570 yılında miladî 1570 yılında başlayan ve XVI. yüzyılın sonuna kadar devam ettiği bildirilen yıllarda yaşadığı bilgisini doğrulamaktadır.

10 bk. Muhammed Emin b. Fadlallah Muhibbi, *Hulâsatu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi aşar*, 4 cilt (Kahire: b.y., 1284), 4/321.

11 Hicri 930 yılında vefat eden âlimler arasında adı zikredilenlerden birisi de âlime ve fakihe Hatice b. Muhammed b. Hasen el-Bâbî el-Halebî el-Beylûnî'dir. Şafii iken, kocası kendisine farkında olmadan dokunuyorsa abdestinin bozulacağı endişesiyle Hanefî mezhebini taklid ettiği ve bu sebeple de el-Hanefî nisbesinin de olduğu kaydedilir. bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 10/239.

12 Mesela, Hatay-Samandağ “Jan ve Suphi Beyluni Anadolu Lisesi”nin adı onu yaptırınların ad ve soyadını taşımaktadır. bk. <https://jsbal.meb.k12.tr/>

13 Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm*, 8 cilt, 15. baskı (Beyrut: Dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, 2002), 6/327; Kil hakkında bilgi için bk. https://www.youtube.com/watch?v=uRK_Nyw9LHE (Erişim: 15.05.2024)

14 Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin* 4 cilt (Beyrut: Müessesetü'r-rişale, 1993), 2/614. Kehhâle, 614. sayfada, kendisinden önce te'lif edilen, *Siyeru A'lâmu'n-nübelâ, Hediyyetü'l-ârifin, Kettâni* ile Brockelmann'ın eserlerine atfen bu bilgileri aktarır.

1.3. Fethullah el-Beylûnî'nin Eğitim Hayatı ve Müftülüğü

Çoğu İslam âliminin eğitim hayatında görüldüğü üzere Fethullah da ilk dini bilgilerini büyük bir âlim olduğu için el-Bedr (dolunay) lakabıyla anılan babası¹⁵ Mahmut el-Beylûnî'den (ö. 1006/1598) almıştır. Fethullah'ın gençlik dönemlerinde zamanının en belîğ şiiirlerini yazması hasebiyle edebiyat meclislerinde itibar gördüğü ve şöhrat bulduğı,¹⁶ hatta yirmili yaşlarda başkalarına şiiir icazeti verecek seviyeye sahip olduğu kaydedilir.¹⁷

İlerleyen yaşlarında Kâdı Beyzâvî tefsirine şerh yazacak derecede tefsir ilmine hâkim, hadis tahkiki yapmaya muktedir, çok sayıda şiiirlerinin bulunduğu divân sahibi, kendisinden önce yazılmış akaide dair eserlere haşiye yazacak kadar akaid ilmine vakıf birisi olmasının yanında tanıtmaya çalıştığımız tâ'ün ve vebâ gibi salgın hastalıklara karşı alınacak maddî ve manevî tedbirleri içeren bir de eserinin bulunması onun ilmî dirayetini göstermektedir. Fethullah el- Beylûnî, Osmanlı döneminde Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinde birden fazla müftü uygulaması sebebiyle¹⁸ Kudüs'te Şafî mezhebini ilgilendiren meseleler ve mezhep mensuplarının müftülüğünü yaptığı, Osmanlı coğrafyasında Mekke, Medine, Şam ve Trablus gibi birçok şehre seyahatler yaptığı da kaydedilir.¹⁹

Öte yandan, Beylûnî'nin hangi tarihler arasında ve kaç sene Kudüs müftülüğü yaptığına dair kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, Muhibbî'nin (ö.1111/1699) "*Hulâsâtü'l-eser*" isimli eserinde; Beylûnî'nin Kudüs müftülüğü yaptığı yıllarda tefsir ve hadis dallarında kendisinden ilim tahsil eden Defterdar İbrahim Paşa isimli bir talebesine icazet verdiği ve bu icazetin üzerinde 6 Recep 1039/1629 tarihinin yazıldığından bahsedilir²⁰ ki bu tarih onun daha öncesinden Kudüs'te müftülük yapmaya başladığı kanaatini kuvvetlendirmektedir. Bu durumda, hicrî 1042/1632'de vefat eden Beylûnî'nin 1039/1629 tarihinde kamerî sene hesabıyla 62 yaşlarında olduğu anlaşılabilir, ömrünün sonuna kadar da müftülük yapmış olmasının muhtemel olduğu kanaatindeyiz.

2. Fethullah b. Mahmud el-Beylûnî'nin Eserleri

Bu başlık altında Mahmut el-Beylûnî'nin eserleri hakkında kısa bilgi verilip

15 Tam adı: Bedreddin Ebussena Mahmud b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen el-Bâbî el-Halebî el-Beylûnî olup 933/1526'da Halep'te dünyaya geldiği kaydedilir. bk. Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 3/320.

16 Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 3/254.

17 Kemaleddin isimli talebesine 998/1590 tarihinde verdiği şiiir icazeti için bk. Liebreuz-Richardson, *Eyyâm-ı Kemaleddini'l-Hâik*, 34.

18 İlhami Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmî hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ed. Zekeriya Kurşun-Ahmet Usta (İstanbul: Seçil Ofset, 2018), 52.

19 <https://www.noor-book.com/tag/فتح-الله-البيروني> (Erişim: 18.05.2024)

20 Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 1/29.

yazma nüsha halinde bulunan ve asıl tanıtmak istediğimiz eseri hakkında son olarak detaylı bilgi takdim edilecektir.

2.1. Hâşiye ‘alâ Envârî’t-tenzil li’l-Beyzâvî

Osmanlı Döneminde te’lif edilen tefsir hâşiyelerinin tamamına yakını Hanefî-Mu’tezilî Zemahşerî’nin (ö. 1144/538) *el-Keşşâfı* ile Şafîî mezhebine mensup müfessir Kâdî Beyzâvî’nin (ö. 1286/635) *Envârü’t-tenzil ve Esrârü’t-te’vil* isimli tefsiri üzerinedir. Kudüs müftüsü Beylûnî de Şafîî mezhebine mensup olması hasebiyle Kâdî Beyzâvî’nin tefsirine *Hâşiye alâ Envârî’t-tenzil li’l-Beyzâvî*²¹ ismiyle bir hâşiye yazdığı tabakât kitaplarında nakledilirse de yazma ya da basılı halinin günümüze kadar ulaştığı konusunda herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.²²

2.2. el-Fethu’n-Nebevî fi şerh-i akîdet-i Ulvân el-Hamevî

Beylûnî’nin ders aldığı hocalar silsilesi arasında zikredilen, yaşadığı Şafîî Ulvân el-Hamevî (ö. 936/1530) tarafından kaleme alınan ‘Akîde (el-‘Akîdetü’l-‘Ulvâniyye isimli eserine yine kendisinin yazdığı şerhe, müftü Beylûnî’nin “*el-Fethu’n-Nebevî fi şerh-i akîdet-i Ulvân el-Hamevî*”²³ ismiyle hâşiye tarzında kaleme aldığı bir eserdir.²⁴ Adı geçen eserin 1012/1603 yılında Mustafa b. Süleyman el-Kürdî tarafından her sayfasında 21 satır olmak üzere 17 varak halinde istinsah edilen yazma nüshası, Riyad Üniversitesinin el yazmaları bölümünde 348 numara ile bulunmaktadır ve internet yardımıyla PDF hali şahsî arşivimize de yüklenmiştir.

2.3. eş-Şerhu’n-Nâfi’î ‘alâ akîdeti’l-İmâmi’l-Yâfiî

Beylûnî’nin başlıkta adı zikredilen ve Yafi’iyye tarikatının kurucusu, itikatta Eş’arî mezhebi savunucusu İmam Yâfiî’nin (ö. 1367/768) akaide dair bir eserine şerh yazdığı,²⁵ dolayısıyla ikinci bir akaid risalesinin daha bulunduğu kaydedilir. Bu eserin iki nühasından birisinin; İstanbul II. Mahmut Kütüphanesinde 9/1625 numarada kayıtlı olduğu ve 97 varaktan ibaret olduğu, diğer nüshasının da Kahire’de kurulmuş olan ve “el-Hizânetü’t-Teymûriyye” adıyla bilinen kütüphanede 16/188 sicil numarası ile kayıtlı olduğu, hicri 1222 tarihinde istinsah edildiği ve 102 varaktan oluştuğu kaydedilmiş olup²⁶ eserin elektronik ya da yazma haline rastlanmamıştır.

21 Arapça yazılışı: حاشية على أنوار التنزيل للبيضاوي

22 Zirikli, *el-A’lâm*, 5/136.

23 azı kaynaklarda; شرح عقيدة علوان الجموي *el-Fethu’l-Müsevvi fi şerh-i akîdet-i Alvân el-Hamevî* şeklinde de zikredilmektedir.

24 Ahmet Özel, “Ulvân el-Hamevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay, 140-138/42, (2012).

25 Arapça yazılışı: الشرح النافعي على عقيدة الامام اليافي

26 Karabulut-Karabulut, *Mu’cemu Târihi’t-Türâsi’l-İslâmi*, 2/2346.

2.4. Akvâtu'l-Evkât

Bir günün farklı vakitlerinde yapılması gereken zikirler için te'lif ettiği anlaşılan ve "Vakitlerin Azığı" manasına²⁷ gelebilecek bu eser hakkında tabakât kitaplarında künye bilgisi verilmekte ve İstanbul'daki Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesinde 1/439 numara ile kayıtlı olduğu, 250 varaktan oluştuğu ve tasavvufa dair bir eser olduğu kaydedilir, fakat sayfadaki satır sayısı hakkında bir bilgi yoktur.²⁸ Ancak bu kitabın içeriğinin; Hz. Peygamberin (s.a.s.), bir günün değişik vakitlerinde okuduğu dua ve zikirleri ile bu konudaki tavsiyelerini ihtiva eden hadisleri toplayan başta muhaddis Nesâî olmak üzere "Amelü'l-yevm ve'l-Leyle" (Gündüz ve Gece İbadetleri)²⁹ ismiyle te'lif edilen ya da İmam Nevevî'nin (ö.1267) günlük hayattaki çeşitli davranışlar, namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetler, cihad, sefer, evlenme gibi olaylarda yapılması uygun olan dua ve zikirleri içeren hadislerden derlediği "el-Ezkâr" (zikirler)³⁰ türü kitaplardan seçilen dualar olmalıdır. Kanaatimizce Müftü Fethullah el-Beylûnî, Şazeli şeyhi de olduğu için, farklı vakitlerde okunması gereken dua ve virdlerin yer aldığı bir risale olma ihtimali yüksektir. Salgın hastalığa dair risalesinde okunmasını tavsiye ettiği duaların bir kısmının bu dua kitabında da bulunması ihtimal dâhilindedir.

2.5. et-Tuhfetü'l-Mültezzetü fi tahkiki'l-elemi ve'l-lezzeti

Kaynaklarda, el-Beylûnî'nin "et-Tuhfetü'l-Mültezzetü fi tahkiki'l-elemi ve'l-lezzeti" isimli bir eserinden bahsedilir.³¹ İçeriği hakkında pek bilgi verilmese de bu eserin adının; "elem ve lezzetlerden alınan acı-tatlı ibretlerin tahkiki hakkında bir risale" manasına geldiğinden salgın hastalıklar sebebiyle çekilen elem ve ızdırabın hikmetlerinden bahsedilmesinin mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

2.6. Sebtü'l-Beylûnî

Kaynaklarda, "Beylûnî'nin Tahkikleri" manasına gelen *Sebtü'l-Beylûnî* isimli bir eserin daha müftü Beylûnî tarafından te'lif edildiği ve çok net bir şekilde eserin hadisle ilgili olduğu kaydedilir. Mısır'da "el-Hizânetü't-Teymüriyye" adıyla bilinen kütüphanenin "Mustalahu'l-hadîs" bölümünde ۳۶ sicil numarası ile kayıtlı olduğu nakledilir.

²⁷ أوقات الأوقات

²⁸ Karabulut-Karabulut, *Mu'cemu Târihi't-Türâsi'l-İslâmi*, 2/2346.

²⁹ İsmail Lütfi Çakan, "Amelü'l-yevm ve'l-Leyle" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/27.

³⁰ Bk. Selman Başaran, *el-Ezkâr, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1995), 12/66.

³¹ Arapça yazılışı: التحفة المتنزة في تحقيق الأمل والذلة Bk. Şemsüddin Ebu'l-Me'âli Muhammed b. Abdurrahman el-Gazzî, *Divanü'l-İslam ve bi-Haşiyetihi Esmâi Kütübi'l-A'lâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, 4 cilt (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1990), 1/260; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/614.

2.7. Divan-ı Şiir

Müftü Beylûnî'nin gençliğinden itibaren şiir sanatıyla uğraştığı ve şiirlerinin şöhret bulduğu, onun şiirlerini yazdığı dönem, konu başlıkları, verdiği icazetleri ve diğer şairlerle olan münasebetlerini inceleyen bir çalışmadan yukarıda bahsedilmişti.³² Şiirlerini ihtiva eden Divan'ının New Jersey—Princeton Üniversitesinin Manuscripts, Arabic kısmında kayıtlı olduğu, tertemiz halde 21x15 cm. boyutlarında 212 sayfadan ibaret olduğu ve 1026/1617 tarihinde yani Beylûnî elli yaşlarında iken tüm şiirlerini bu kitapta topladığını gösteren yazma nüshanın PDF hali internet üzerinden özel arşivimize de yüklenmiştir.³³

Beylûnî, bu divanında hayret edilecek derecede beyitlerin kafiyelerini “elif” harfinden başlayarak “yâ” harfine kadar ve her bir harf hakkında sayfalarca şiir yazdığı, bu şiirlerinde başta Allah'ın zati ve subûti sıfatlarına atıflar yaptığı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şemalinden ve güzel ahlak ve davranışlarından iktibaslar yaptığı anlaşılmıştır. Makalemize konu olan ve aşağıda detaylı bilgi verilecek olan Tâ'un Risalesi'nde ele alacağı konulara bir basamak dercedercesine Beylûnî, 98 varaklık bu şiir divanına besmele, hamdele ve salveleden hemen sonra enteresan bir şekilde “tâ'un ve veba gibi her türlü sıkıntılardan kurtulmayı içeren bir niyazla” başlaması,³⁴ yaşadığı dönemde salgın hastalıklardan ne kadar muzdarip olduklarının delili sayılabilir.

2.8. Müntekâ Mulahhas Rihletü İbn-i Battûta

Adı verilen eser, kaynaklarda sehven Fethullah el-Beylûnî'ye nispet edilen bir eser olması nedeniyle bu listeye alınarak, bir hatanın düzeltilmesine vesile olunması hedeflenmiştir. Şöyle ki: Asıl adı Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tancı olan İbn-i Battûta (ö. 770/1368), Orta çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı olarak kabul edilir. Doğup büyüdüğü bugünkü Fas topraklarından yola çıkarak farklı zaman dilimlerinde yaklaşık yirmi sekiz sene boyunca Afrika'nın kuzeyini baştanbaşa katederek, Avrupa ve Asya'daki önemli Müslüman şehirlerini, hatta Çin'e, oradan Endonezya tarafındaki Sumatra adasına varıncaya kadar uzak Asya'yı dolaşarak kısa adı *Rihletü İbn Battûta* uzun adı *Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr* olan meşhur seyahatnamesini kaleme almıştır.

Bu seyahatnameye Beylûnî nispetine sahip âlimlerden birisi, Beylûnîlerin yaşadığı

32 Beylûnî'nin şiirleri için bk. Boris Liebrecht-Kristina Richardson, *Eyyâm-ı Kemaleddini'l-Hâik Haleb fi evâhiri'l-karni'l-aşar* (Beirut: Dâru'l-Fârâbi, 2021).

33 <https://dlme-prod-lb.stanford.edu/ar/library/catalog/%22ark:%2F88435%2F2v23w396k>
(Er: 25/05/2024)

34 رب إني قد افتتحت دعائي - مستغيثاً بخاتم الأنبياء. Ya Rabbi, tüm dualarıma başlarım; Peygamberlerin sonuncusundan yardım umarak, منه عوناً لدفع كل البلاء. Bütün belaların def'i için; Onun kutlu makamına yaslanarak ve yalvararak, غموم من محنة ووباء. Türlü sıkıntılar, veba ve kederin giderilmesi için; Onun Senin katındaki değerine sığınarak... Bk. Beylûnî, *Divan-ı Şiir* (Princeton Digital Library of Islamic Manuscripts; Middle East Manuscripts, 1618), 1b.

Kudüs'e de uğrayan İbn Battûta'nın bu eserinden özet seçmeler ve kısaltmalar yaparak "Müntekâ Mulahas Rihletü İbn-i Battûta"³⁵ ya da *Muhtasarı Rihleti İbn Battûta* ismiyle bir eser te'lif eder. Bu eserin bir nüshasının İzmir Milli Kütüphanesinde,³⁶ bir diğer nüshanın da Mısır İskenderiye Belediye Kütüphanesinde d/2045 sicil numarası ile kayıtlı ve 110 varaktan oluştuğu, tahminen 12. asırda istinsah edildiği kaydedilir.³⁷

Yaptığımız detaylı araştırmalarda, asıl müellifi Fethullah el-Beylûnî'nin oğlu Muhammed el-Beylûnî olmasına rağmen bu eser bazı kaynaklarda sehven Müftü Fethullah'a atfedilmiştir. Yani babaya ait olan bir eser bazen oğula, oğula ait olan bir eser de bazen babaya aitmiş gibi hatalı tescil edilmiştir. Çünkü İzmir'deki yazma nüshanın ilk sayfasında üçüncü satırda; "... yekûlü Muhammed b. Fethullah b. Mahmut el-Beylûnî..." şeklinde asla yanlış anlamaya meydan vermeyecek tarzda ve çok açık şekilde "oğlu manasındaki "bin" ifadesinin de bulunması, bu muhtasarın oğul Muhammed el-Beylûnî tarafından te'lif edildiğini göstermektedir. Nitekim bahsettiğimiz bu yazma *Muhtasarı Rihleti İbn Battûta* hakkında bir makale yazan Ralf Elder de bu eserin farklı nüshalarındaki yazılarının kime ait olabileceğini ve bazı özetlenen yerlerdeki farklılıklara dikkat çektiği uzun makalesinde bu eserin müftü Beylûnî'nin oğlu Muhammed'e ait olup olmadığı konusunda hiçbir ihtilafa yer vermez.³⁸ Belki, baba Fethullah'ın Şazeli olması, İbn Battûta'nın da seyahatnamesinde Kudüs'teki beş tane Şazeli tarikatı şeyhlerinden bahsetmesi gibi nedenlerle önce baba Fethullah böyle bir risale yazmaya başlamış, oğul Muhammed'in de bu eseri ikmal etmiş olma ihtimali sebebiyle böyle bir aidiyet karmaşası yaşanmış olabilir. Yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere bu eserin bu listede adının zikredilmesi bahsedilen yanlışlığa dikkat çekmek içindir.

2.9. Hulâsatu mâ Yahsulü 'Aleyhi's-Sâ'Ûn Fî Edviyeti Def'i-Vebâ'i Ve't-Tâ'Ûn

Beylûnî'nin doğduğu ve yaşadığı asırlardaki salgın hastalıkların uzun süreli ve şiddetli geçmesi sebebiyle kaleme aldığı tahmin edilen ve muhtevası itibariyle de maddî ve manevî bakımdan toplumun sağlığını ilgilendiren bir eserdir. Kaynaklarda, müellifin yaklaşık güneş takvimine göre 63 senelik ömür yaşadığı dikkate alındığında, neredeyse gençliğinin büyük kısmı ile ömrünün son on yılını tâun hastalığının yaygın olduğu zaman diliminde geçirdiği ve bu eseri de bu sebeple te'lif ettiği anlaşılabilir. Birlikte kesin olarak eserin yazılış tarihi bilinmemektedir.

35 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rifat, 2 cilt (İstanbul: Maarif Yayınevi, 1941-1943), 1/719; مختصر رحلة ابن بطوطة ; منتقى ملخص رحلة ابن بطوطة ابن بطوطة

36 Muhammed b. Fethullah el-Beylûnî, *Muhtasarı Rihleti İbn Battûta*, İzmir Milli Ktp., nr. 1753.

37 Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu Târihi't-Türâsi'l-İslâmi fî mektebâti'l-âlem-el-Mahtûtât ve'l-Matbû'ât*, 6 cilt (Kayseri: Mektebe Yayınları, 2001), 2/2346.

38 Elger, "Die Reisen eines Reisebericht Ibn Battutas Rihla", 53-97.

2.9.1. Eserin Fiziki Durumu ve İçeriği Hakkında Bilgi

Türkiye de dâhil olmak üzere farklı ülkelerin kütüphanelerinde³⁹ nüshalarının bulunduğu kaydedilen risalenin bu makalede esas alınan nüshası, halen İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa yazmaları bölümünde ۱۳۶۶ numara ile kayıtlı olan yazma nüshadır. Şehit Ali Paşa nüshası daha okunur vaziyette ve müstensihden ziyade çok mahir bir hattat tarafından daha çok Kur'an yazımında tercih edilen nesih hattı ile kaleme alınmış olduğu görülmüştür. Nüshanın her sayfasında ۱۳ (onüç) satır bulunacak şekilde, kapak sayfaları da dâhil 40 varaktan (toplam 70 sayfa) oluşmakta, boyutları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüshanın yazılış tarihinin hicri 1131 (m.1719) olduğu, müstensihin ise el-Bayramî diye bilinen Abdulmu'tî Altıparmak olduğu (el-Ma'rûf el-Bayramî) risalenin en son sayfasında net olarak yazılıdır. Müellif Beylûnî'nin 1632'de vefat ettiği dikkate alındığında onun vefatından yaklaşık 90 sene sonra istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

İlk cümlelerinden de anlaşılacağı üzere risale, *besmele-hamdele ve salvele* ile başlamakta, "Allah'ın şifası olmayan hiçbir hastalığı yaratmadığına" dair hadis-i şeriften mülhem⁴⁰ kelâmî sözlerle kitabına giriş yaptıktan sonra kendi yaşadığı zaman kadar ta'ün, veba vb. hastalıklara maruz kalındığında âlimlerin ve hekimlerin tecrübe edilmiş tavsiyelerini "özetle" anlatacağını ve bu naklettiği bilgilerin bizzat kendisi tarafından tecrübe edildiğini⁴¹ beyan ederek devam eder. Müellif, nakledeceği bilgilerin güvenilirliğine olan itimadı artırmak için, bunlar mütekaddimîn ulemanın sözleri ve kâmil mürşitlerin bizzat ağızlarından duyduklarındır diyerek başlar⁴² ve ilk 18 varakta öncelikle İslam âlimlerinin tavsiyelerini sıralayarak, "dini/manevi" tedbirler denilebilecek dua, tevekkül, rukye, muska, sadaka verme ve şifa ayetleri ile duaları öncelediği ve bazı pratik uygulama şekillerle konuyu izah ettiği görülür. Geriye kalan 18 sayfada ise salgın zamanlarında kullanılmasının faydası tecrübe edilmiş hijyen ve temizlik malzemeleri ile tavsiye edilen yiyecek ve içecekler konusunda hekimlerin tavsiyelerini özetleyerek bir nevi "maddî" tedavi yöntemlerini ikinci sırada nakleder.

Bir makalede eserin tamamının tercümesine yer verilmenin mümkün olmadığından müellifin sıralamasına da dikkat edilerek önce tecrübe edilmiş bazı

39 Mesela, Suriye'nin Halep şehrindeki Ahmediye kütüphanesinde 1280 ve 1281 numaralarda kayıtlı olan ve ilki 20 varak, ikincisinin ise 16 varaktan oluştuğu nakledilir. bk. Karabulut- Karabulut, *Mu'cemmu Târihi't-Türâsi'l-İslâmî*, 2/2346; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1646, vr. 103-131, h. 1028 tarihli nüsha; Kuveyt'te ise Beylûnî'nin bu risalesinin "*Risâle fi ahvâlî't-tâ'ün*", ismiyle Mektebetü Câmî'ati'l-Kuveyt, nr. 700, 997'da kayıtlı oldukları belirtilir. bk. Manfred Ullmann, *Die Medizin im Islam* (Leiden, Köln: Brill, 1970), 242-50.

40 İbn Mâce, "Tıp", 1.

41 Müellif, el yazma nüshada: "جربته بنفسى مرارا...cerrabühü binefsî miraran..." yani "kendim çok defa denedim" demektir. Bk. Muhammed b. Fethullah el-Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu 'aleyhi's-sâ'ün fi Edvîyeti def'i-vebâ'i ve't-tâ'ün*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1366), 2a.

42 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 1b, 2a.

manevî tavsiyelerini, ardından da hekimlerin tavsiyelerini iki ayrı başlık altında sıralanacak ve ihtiyaç duyulan bazı yerlerde kaynak tespiti, kısmî izah ya da yorumlar yapmaya gayret edilecektir. Şimdi bahsedilen bu sıraya göre bilgi takdim edilecektir:

2.9.2. Salgın Hastalıklara Karşı Yapılması Tavsiye Edilen Manevî Tedbirler

Kur'an'ı Kerim'de farklı hastalıklara maruz kalan Peygamberlerin şifâ için Allah'a yakarışlarından bahsedilir.⁴³ “Biz Kur'an'dan, iman edenler için bir şifâ ve rahmet kaynağı olan âyetler indiriyoruz...”⁴⁴ ayeti de Kur'an'ın maddî ve manevî hastalıklar için şifa olması olarak anlaşılmalıdır. Müellifin herhangi bir işaret kullanmaksızın sıraladığı bazı manevî tedbirler şu şekilde sıralanabilir:

- a. Müellif, ilk olarak salgın hastalık için şifa olacağına inandığı hadis-i şeriflerle başlar ve hadislerin ravilerini kitaptan tasarruf etmek için zikretmeyeceğini belirtir. Risalenin hemen başlarında hadis kaynaklarında sahih olup olmadığı hakkında bilgiye ulaşılamayan “Her kim kaşlarını tarakla taramayı adet haline getirirse, -süreklî yaparsa- vebadan korunur.” anlamında bir hadis zikreder ve sağ kaştan sola doğru olmak üzere üç defa taranmalı diye izahta bulunarak bu tarama işinin nasıl olacağını da tarif eder. Bu hadisin ilk geçtiği kaynak Şafiî âlim Suyuti'ye aittir ve ilgili eserin tasavvuf kısmında geçmektedir.⁴⁵ Kanaatimizce, müellifin bu hadisi zikretmesi, mutasavvıflarda çokça görüleceği üzere Hz. Peygamberin (s.a.s.) yaptığı her işte hayır ve bereket umulmasıdır. Kaşların temiz tutulması, vücudun temiz tutulması konusunda bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Alından gözlere ve yüze doğru ter yoluyla akabilecek mikropların engellenmesine yardımcı olacağından böyle bir tavsiyeyi nakletmiş de olabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.); “Hem mukim hem de seferi iken yanından ‘ayna, sürmedanlık, tarak, misvak ve sakal tarağı’ olmak üzere bu beş şeyi asla eksik etmezdi”⁴⁶ anlamındaki hadis-i şerif gereği, Müslümanlar da bu beş şeyi sünnet kabul etmişlerdir. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kaşlar ve saç-sakalı için iki ayrı tarağının olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu malzemeler kişideki temizliği ve dış görünüşü korumaya yardımcı aletler olacağından, Beylûnî de bu hadislerle atıfta bulunmaktadır denilebilir.

43 el-Enbiyâ 21/83-84.

44 el-İsrâ 17/82.

45 Daha çok tasavvuf erbabının rağbet gösterdiği hadisler arasında zikredilen “من امر المشط على حاجبه من الوباء” bu hadis; en erken Suyuti'nin eserinde geçmekte olup ilk hadis kaynakları ve Kütüb-ü sitte'de bulunmamaktadır. Bu eserde; fûrû-i fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, hadis, akaid-kelâm, tasavvuf, nahiv gibi farklı ilim dallarına göre fetvalar bulunmaktadır. Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûti, *el-Hâvî li'l-Fetâvî li'l-Fıkhi ve ulumu't-tefsir ve'l-hadis ve'l-Usûli ve'n-nahvi ve'l-îrâbi ve sâiri'l-fünûn*, 2 cilt (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2015), 2/37.

46 Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvâdullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm, 10 Cilt (Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.s.), 5/255.

- b.** Müellif, yine “*Kim yakuttan bir yüzük takarsa tâûn’dan korunur*”⁴⁷ anlamında bir hadis-i şerifle devam eder ve sağ elin serçe parmağına kırmızı yakuttan bir yüzük takıldığı zaman bu hastalığa şifa olacağını naklederek,⁴⁸ konuya giriş yapar. Altın yüzük takmanın erkeklere haram kılınması sebebiyle Allah’a isyan edilen şeylerde şifa bulunamayacağını belirterek, dolaylı şekilde de olsa fıkhıta erkeklere helal ve haram olan şeylerden bahsettiği görülür. Böyle bir hadis rivayet edilmemiş ise de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yüzüğünün akik taşından olduğuna dair rivayetler⁴⁹ dikkate alındığında ve onun faydasız bir iş yapmayacağı takdir edildiğinde ümmet onun bu âdetini de sünnet kabul ederek şifa umdukları söylenebilir. Nitekim müellif, naklettiklerinin bir kısmının hadislerin “işaretlerinde” bulunabileceğini belirterek,⁵⁰ işârî yorumlardan da uzak durmaz. Zaten, işârî yorum, sûfinin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak öncelikle âyetlerin daha sonra da hadislerin yorumlanması demek olup mutasavvıfların bu yöntemle yaptıkları yorumlara bolca rastlanır. Nitekim Müslümanlar, âyet ve hadislerde bahsedilip de kötülenmeyen haberlerin işârî yorumlarından hayra ulaşmayı ummuşlardır. Sûfiler ise hadis-i şeriflere, zayıf bile olsa daha çok öğüt almak ve amel etmek için yöneldikleri için isnadı ikinci planda tutarlar. Aynı gerekçelerle ‘manâ ile hadis’ rivâyetine müsamaha gösterdiklerinden keşf ve ilham yoluyla elde ettikleri bilgiyi akıl yoluyla elde ettikleri bilgiden üstün görmüşler ve bu anlayış gereği Hz. Peygamber’den (s.a.s.) keşfen hadis alınabileceği kanaatindedirler. Hadislerin yorumlanmasında da kendilerine has bir anlayış geliştirerek işârî yorum tarzını benimsemişlerdir⁵¹ ki müftü Beylûnî de ve tanıtmaya çalışılan bu risalesinde bahsedilen tüm bu özellikleri görmek mümkündür. Bu risalede onun aktardığı nakiller ve tecrübeler bu çerçevede anlaşılmalı çalışılırsa onun gayesi doğruya en yakın olarak anlaşılabilir.
- c.** Müellif, herhangi bir kayıta bulunmaksızın “ve fi rivayetin” diyerek “*Kim sürekli olarak abdestli olursa Allah’ın izniyle tâûndan muhafaza edilir*” şeklinde bir cümle nakleder.⁵² Fakat yapılan araştırmalara göre tam olarak bu anlamda bir hadis yok ise de dolaylı olarak “*Günde beş vakit abdest alan kişide hiçbir kirliliğin kalmayacağını*” açıklayan hadisten⁵³ iktibas edilmiştir denilebilir.
- d.** Müellif, yine herhangi bir kaynak belirtmeksizin “*Her kimin sabah ilk işi*

47 DÎA’da da “bunların güvenilemeyecek ölçüde zayıf hatta mevzû oldukları kabul edilmektedir. Bk. Sargon Erdem, “Akik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/262-263.

48 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 3b.

49 Ebû Dâvûd, “Hâtem”, 4; Tirmizî, “Libâs”, 43

50 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 26b.

51 Hasan Yenibaş, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve Râmüzü’l-Ehâdis Adlı Eseri”, I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ed. İhsan Günaydın ve dgr, (Gümüşhane: Gümüşhane Ün. yay., 2013), 499.

52 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 4a.

53 Buhârî, “Mevâkîf” 6; Müslim, “Mesâcid” 283, 284; Nesâî, “Salât” 7; İbni Mâce, “İkâmet” 193.

sadaka vermek olursa ve günün sonunda da bunu tekrar ederse ona o günün gecesi ve gündüzünde veba ulaşmaz." şeklinde bir bilgi nakleder.⁵⁴ Sadakanın belayı defettiği düşünüldüğünde burada da sadakaya ve yardımlaşmaya bir teşvik olduğu söylenebilir. Zekât ve sadakanın kesin olarak malı temizlediği âyet⁵⁵ ve hadislerle⁵⁶ bildirilmiş ise sadakanın bedeni de her türlü hastalıklardan temizlemesi her zaman imkân dâhilindedir. Yine "*Mallarınızı zekâtla koruyun, hastalarınıza sadaka ile şifa arayın, belalar için önceden dua edin*"⁵⁷ anlamındaki hadis-i şerifte de hastalıklara sadaka ile şifa aramaktan bahsedildiğine göre müellifin bu sözünün hadis-i şeriften mülhem olduğu ve bu hadisin çerçevesine dâhil olduğu söylenebilir.

- e. Her kim bismelenin harflerinin bitişirmeksizin başındaki sarığın içine şu dört esma-i hüsnâ ile birlikte "*Yâ Rakib, Yâ muktedir, Yâ Hallâk, Ya alim*" yazar ve taşır, o kişiye salgın hastalık ulaşmaz gibi tavsiyeleri sıralar. Müellif bununla da kalmaz, şekillerle neler yapılması gerektiğini uzun uzadıya izah eder.⁵⁸ Müellif Beylûnî, bazı âyetlerle esma-i hüsnâ'nın bitiştirilmeden yazılmasına dair bir kaynak/delil bulunamazken, yazılan duaların "sarıkta taşınması" hususunda belki Hz. Halid b. Velid'in (r.a.); "*..Bu sarık benimle olduğu her savaşta Allah bana hep zafer nasip etti*" şeklinde sakal-ı şerifi başında taşınmasını anlatan rivayetten mülhem bir âdeti örnek almış olabilir.⁵⁹
- f. Müellif, "*... hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun! Müminler yalnız Allah'a dayansınlar*" mealindeki Mâide sûresi 11. âyetin 4 defa yazılarak taşınmasının faydalı olacağını nakleder.⁶⁰ Hendek savaşında Müslümanlara tuzak kurmaya çalışanlara Allah'ın yardımından bahsedilmesi nedeniyle müellif bu âyeti "Allah'a sığınmak ve sadece ona tevekkül ederek hem yardım hem de şifa istemek" bağlamında zikretmiş olabilir.
- g. Müellif, yine herhangi bir kaynak göstermeksizin "Saf Sûresinin tamamının bir kâğıda yazılıp kırmızı bakır bir kapta kaynayan suda o kâğıt eritildikten sonra, soğuyan su evin her tarafına serpilirse o eve biiznillah cinler ve hastalıklar giremez." şeklinde bir tecrübeyi nakleder. Müellif, yazılan bu âyetlerin az suda eritilmesi halinde doğal olarak suyun buharlaşması sebebiyle sudaki mürekkebin rengi ağır bassa dahi bu değişiklikten bir zarar gelmez

54 . من لازم الصدقة في صباح يومه و مساءه بحيث تكون الصدقة اول عمله في يومه و آخره لم يصبه سوء إن شاء الله في يومه و ليله . Bk. Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 4a.

55 et-Tevbe 9/103.

56 Buhari, "Zekât", 8; Müslim, "Zekât", 68.

57 Nureddin Ali b. Ebi bekr el-Heysemî, *Mecmaü'z-Zevaid ve menbeu'l-Fevâid*, thk. Abdurrahim b. el-Hasen el-Irakî, 9 cilt (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1934), 3/63. Hadisin aslı: *حصنوا أموالكم بالزكاة و داووا . مرضا كم بالصدقة و أعدوا للبلاء الدعاء*

58 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 4a.

59 Şihâbüddin Ahmed İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri şerhu Sahihu'l-Buhâri*, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamed, 13 cilt (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2001), 7/125).

60 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 5b.

diye de küçük izahta da bulunur.⁶¹ Saf sûresinin okunması suretiyle şifaya mazhar olunacağına dair günümüze kadar gelen bu bilginin kaynağını tespit etmeye çalıştığımız zaman, şu şekilde bir değerlendirmeye orta yol bulmaya çalıştık:

- h.** Kur'an'ın pek çok âyetinde kendilerinden bahsedilse de Saf sûresinde özellikle iki peygamber yani Hz. Musa ve Hz. İsa'dan (as) birlikte bahsedilir. Bunlardan Hz. Musa'ya pek çok mucize bahşedildiği gibi konumuzu ilgilendiren mucizesi; Bakara suresinde bahsedilen “*kesilen sığırın bir parçasının vurulması üzerine ölmüş birinin dirilerek, kendisini öldürenin ismini vermesidir*”.⁶² Hz. İsa'ya (a.s.) bahşedilen mucizelerden konumuzu ilgilendiren şifa mucizeleri ise; “*körü ve alaca hastasını iyileştirmesi ile ölüleri diriltmesi*”dir.⁶³ Dolayısıyla Hz. Musa ve Hz. İsa'nın (a.s.) her ikisinin de müşterek mucizeleri, ölmüş birilerini diriltmektir. Bu sebeple ölüyü diriltme mucizesine sahip olan iki peygamberin adının birlikte zikredildiği Saf sûresinin, hastalara da şifa maksatlı okunması veya suyunun içirilmesi, hastaların ümitlerini artıracak manevî unsurlar olarak değerlendirilebilir. Adeta, Hz. Musa ve Hz. İsa eliyle ölüleri dirilten Allah (c.c.), onların isimlerinin zikredildiği bu sure ile hastalara çoktan şifa ihsan edebilir şeklindeki bir kanaatle hastalara moral depolanmak arzu edilmektedir.⁶⁴ Öte yandan, eserleri bölümünde de belirtildiği gibi Beylûnî, Kâdî Beyzâvî tefsirine şerh yapacak kadar o tefsirin muhtevasına hâkim olduğundan ondaki bir bilgiyi aktarır. Beyzâvî tefsirinde araştırmalarımıza rağmen bu tefsirden önceki rivayet ve dirayet tefsirlerinde rastlayamadığımız- Hz. Peygamber'den (s.a.s.) “*Her kim Saf sûresini okursa, kıyamet gününde Hz. İsa ile arkadaş olur*” şeklinde ⁶⁵ nakledilen bir haber aktarılır. Beylûnî de Hz. İsa hakkında bahsedilen bu haber ve belki de bizim yukarıdaki değerlendirmemize benzer bir kanaatle salgın hastalıklardan kurtulma konusunda Saf sûresinin okunmasından şifa bulunabileceğine işarî bir yorumla istinbatta bulunmuş olması muhtemeldir.
- i.** Müellif, çeşitli şekiller çizerek, besmelenin yazılması, bazı esma-i hüsnanın abdestli halde yazılması, yazılan bu kâğıtların evlerin girişine asılması, sabah namazından sonra yirmi sekiz defa Fâtiha sûresinin okunması, bin defa tevhid çekilmesi gibi tavsiyeleri detaylı şekilde sıralar⁶⁶ ve huruf-u mukatta'a harflerinin en başta olanlarına anlam vermek suretiyle “*Kâf, Hâ,*

61 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'un* (Şehit Ali Paşa, 1366), 6a.

62 El-Bakara 2/73.

63 İlgili ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110.

64 Anadolu'da koca karı denilen kadınlar şifa maksatlı geleneksel bir uygulama yapacakları zaman; “*el benim değil külcü kocanın* (kanaatimizce Hz. Musa'nın köz getirişini anlatan ayetlere atfen), *Meryem karının* (Hz. İsa'nın mucizelerinin temelini oluşturan annesi Hz. Meryem'e atfen) ve *Fatma anamızın eli*” şeklindeki bir tekerlemenin kaynağının bu ayetlerin telmihi olduğu düşünülebilir.

65 Nâsirüddin Ebü Saïd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârüt-Tenzil ve Esrârüt-Te'vil*, 5 cilt (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, ts.), 5/210.

66 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'un* (Şehit Ali Paşa, 1366), 6b, 7ab.

- Yâ, Ayn, sâd kifayetünâ; Hâ, Mim, Ayn, Sîn, Kâf, himayetüne; Bismillah, bâbünâ; Tebâreke, Hitânünâ; Yâsîn sakfünâ*” şeklindeki âyetlerden iktibas duayı sabah ve akşam namazından sonra üçer defa okursa o kişinin muhafaza edileceğini kaydeder. Ardından da tasavvuf çevrelerince sıkça okunan duanın oturuşu eve, ev halkına üflenmesinin her türlü hastalık ve musibetlerden koruyacağını bildirir.⁶⁷
- j.** Cuma gününün ilk saatlerinde evin giriş kapısının üzerine 18 ya da 28 defa “Ya Hayy” ve “Ya Allah” esma-i hüsnası yazılır ve bunu yazan kişi yazmakla kalmaz bunları yazarken kendisinin içinden okuması halinde faydalı olacağı tecrübesini nakleder.⁶⁸
- k.** Müellif, bedir savaşında Allah’ın nusretini bildiren âyetlerdeki⁶⁹ harfleri ayrılmaksızın bir kâğıda yazılıp eritildikten sonra evin girişine veya uğrak yerlerine serpilirse o eve hiçbir şey zarar veremez” şeklindeki tecrübeyi nakleder.⁷⁰ Bu âyetlerin sebab-i nüzulünün; Bedir savaşında müşriklerin yenilmesinden, bir daha doğrulmamak üzere güçlerinin Allah (c.c.) tarafından kırılması olduğu kaydedilir.⁷¹
- l.** Kur’an’da, içerisinde “selam” lafzı bulunan bazı âyetlerden⁷² seçmeler yaparak bunların evlerin dört duvarına asılmasının faydalı olacağını zikreder.⁷³ Selam lafzı; her yönüyle kurtuluş, iyilik, selamet, sağlık ve afiyet içerisinde olmanın Allah’tan geldiği ve herşeyin onun iradesinde olduğuna bir teslimiyeti de içerdiğinden böyle bir tavsiyede bulunmuş olması muhtemeldir.
- m.** Her sabah 28 defa Fâtiha sûresi ile 1000 defa tevhid okumanın tüm maddi ve manevi hastalıklara faydalı olacağını belirtir.⁷⁴
- n.** Müellif, Yâsîn sûresi ile Haşr sûresinin son üç âyetinin üçer defa okunması halinde her türlü acıyı dindireceğini kaydeder.⁷⁵ Bu tavsiye, Yâsîn sûresinin ölümlere ya da ölmek üzere olanlara okunmasını tavsiye eden hadislerden⁷⁶ mülhem bir uygulama olabilir. Yine, Haşr sûresinin sonundaki âyetler abdestli olarak kurban olacak derecede gürbüz bir koyun ya da keçiye okunur ve okunduktan sonra kurbanlığın başı meshedilir ve o hayvan kesilirse,

67 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 8a.

68 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 6b.

69 en-Nisa 4/84; Al-i İmran 3/12.

70 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 6b.

71 Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, 5Cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2000), 2/105.

72 el-En’âm 7/54; Yâsîn 36/58; Kadir suresi 97/5; er-Ra’d suresi 13/24.

73 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 7ab.

74 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 8a.

75 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 10ab.

76 Ebu Davud, “Cenâiz”, 24; İbn Mâce, “Cenâiz”, 4.

yiyenlerin şifa bulacağını nakleder.⁷⁷ Başka bir yerde de günde 3 defa Haşr sûresinin sonundaki “*hüvallahüllezi...*” ile başlayan âyetler okunursa biiznillah şifa bulur, der.⁷⁸

- o.** Esmâü'l-hüsna'nın her biri okunduktan sonra ardından üç defa “Yâ Allah” dedikten sonra, “*halîsnâ mine't-tâuni ve'l-vebâ*” şeklinde niyazda bulunulursa inşallah şifa olur der.⁷⁹ Müellif, “*Allah'ı güzel isimleriyle O'na dua edin...*”⁸⁰ meâlindeki âyetine telmih yaparcasına bunlarla dua etmenin faydası olacağına olan inancını belirttiği düşünülebilir.
- p.** Beylûnî, Âyete'l-kürsî başta olmak üzere içerisinde “*hıfz*” ya da “*muhafaza*” kelimelerinin geçtiği âyetler ile Felak ve Nâs sûrelerinin okunmasının faydalı olacağını uzun uzun anlatır.⁸¹
- q.** Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen bazı dua mahiyetindeki hadislerinin her gün 3-5-7 defa okunmasının da şifa olacağından bahsedilir. Naklettiği bu duaları toplayan bir zatın, gençliğinde başına gelen taun hastalığından bütün bu dualarla kurtulduğunu ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bolca salavat getirince şifa bulduğunu da tecrübe ile sabittir şeklindeki tezkiyesini örnek verir.⁸²
- r.** Bazı tarikatların günlük okudukları virdleri içerisinde bulunan ve “gök yere düşse de bu 7 âyeti okuyanın başına hiçbir şey gelmeyeceğinden bahsedilen 7 âyetin”⁸³ okunmasının faydalı olacağını nakleder.⁸⁴
- s.** Sabah namazı kılınıp tesbihat da yapıldıktan sonra hiç kimseyle konuşmadan 250 defa “*hasbünallahü ve ni'me'l-vekil*” denilirse o günün tamamının sükûnetle geçeceğini belirtir.⁸⁵
- t.** Müellif, özetle naklettiğimiz ve bir kısmının kaynağını bulamadığımız pek çok dua ve zikirleri sıraladıktan sonra “*tenbih*” ifadesiyle bazı ikazlarda bulunurken şöyle söyler: “*Ey bu hastalıklara ducar olan kişi: Bütün bu dualar mütekaddimîn ve müteahhirinden salih kimselerin bu hastalıkların arttığı zamanlarda bolca okudukları dualardır. Onlar bunları –işareten*” ayet ve hadislerden çıkarmış olsalar da sağlam bir tevekkül ve tasdikle bunlar kaza ve kader inancıyla tezat teşkil etmezler. Allah'tan ümit kesmeden naklettiğim bu duaları ve zikirleri her gün tekrar eder ve Allah ile irtibatını koparmadan ona tevessül edersen o da sana şifasını ihsan eder. Aman ha bu tavsiye edilenleri yapmaktan tembellik yapma, çünkü iyi bir itikad iki dünyadaki tüm kötülüklerden insanı korur.” şeklinde nasihatte

77 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 10b, 29a.

78 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 9a.

79 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 10ab, 11a,12a.

80 el-A'râf 7/180.

81 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 14b, 15a.

82 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 16b.

83 İlgili ayetlerin, et-Tevbe 9/51; Yunus 10/107; Hüd, 11/16 ve 56; el-Ankebüt 29/60; el-Fâtır 35/2;W ez-Zümer 39/38. ayetler olduğu belirtilir.

84 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 20b, 21a.

85 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulü 'aleyhi's-sâ'ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 17a.

bulunarak özellikle tevekkülü elden bırakmamanın önemine dikkatleri çekerek bu bölümü bitirir.⁸⁶

Böylece müellif, ilk 22 varakta manevi tavsiyeleri sıralar. Geriye kalan 17 varakta ise hekimlerin tavsiyelerini özetler. Şimdi bu konudaki tecrübeleri aktarılacaktır:

2.9.3. Hekimlere Göre Salgın Dönemlerinde Alınması Gereken Maddî Tedbirler

- a. Beylûnî, 22a. numaralı varaktan itibaren kırmızı renkli yazıyla “bab” diyerek maddî tedavilerden bahseder. Salgın hastalıkların ortaya çıkmasından önce önleyici sağlık hizmetleri bağlamında, kişinin yaşı on iki yaşından büyük ise, hacamata benzer şekilde bir kanın herhangi bir aletle değil de bu işi yapan kişinin ağzıyla kanı emme yöntemi olan ve Arapçada “fasd” denilen metotla sağ elinden kan alınmasını, ardından da kilden yapılmış bir macunla ellerin sürekli dezenfekte edilmesinin salgını engellemenin en önemli adımı olacağına dair işaretlerle başlar.⁸⁷
- b. Müellif, doğduğu coğrafyada “kil” manasına gelen “Beylûn” çıkarıldığından o bölgedeki insanların da bunu temizlik malzemesi olarak kullandıklarından olsa gerektir ki kitabında kilin bir çeşidi olan “Ermeni kili” denilen toprağın bir avuç ezilerek un haline getirilip içine 2 dirhem zağferan, 2 dirhem kâfur konulur ve hamur gibi yoğrularak iki gün boyunca ellere, kolların açık kısımları ile diz altındaki bölgeler kısaca elbise giyilmeyen bölgelere sürülmesinin faydasından bahseder. Zağferan ve kâfur bulamayanların bu işi gülyağı ile de yapabileceklerini, eski yeni tüm hukemânın bu işin çok şifalı bir işlem olduğunu belirttiklerini nakleder.⁸⁸
- c. Müellif, meskenlerin önce sirke ile temizlenmesinin öneminden bahseder. Eğer sirke sebebiyle ağır koku olacak olursa, elma kabuğu, ayva, salatalık vb. meyvelerle evin havası değiştirilirse, odaların sabah akşam ve gece ortasında havalandırılmasının faydasından bahseder.⁸⁹
- d. Çörekotunun iki litre su ile kaynatılmasından sonra onun buharının ev içerisinde yaygınlaştırılması ve ev halkının bu buharı içlerine çekmeleri halinde hastalığın etkisinin azalacağını nakleder.⁹⁰
- e. Kişinin az hareket ettiği yani uyku ve istirahat zamanlarında koltuk altına, kulak arkalarına gül yaprakları konulursa hastalığın –biiznillah- o kişiye isabet etmeyeceğini kaydeder.⁹¹
- f. Salgın hastalığa yakalananların tatlı-soğuk su ile boy abdesti almasının

86 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 21b.

87 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 22b.

88 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 23b.

89 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 24a.

90 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 25a.

91 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 24b.

- şifasından bahseder.⁹²
- g.** Müellif, salgın hastalık zamanlarında koyun, keçi, inek, camız gibi dört ayaklı hayvanların etlerinin yenilmesinden kaçınılmasını, eğer yenilmek zorunda kalıncaksa da tencereye sirke konulmasını, buharlaşmaya başladığı andan itibaren sirkenin dökülerek o tencerede etin pişirilmesini tavsiye eder.⁹³ Tatlı tüketmenin, sıcak su ile gusletmenin, aşırı sıcaklarda güneşli havaya çıkmanın ve hamama gitmenin, kalın elbise giymenin ve normalin üzerinde karı-koca münasebetinde bulunmanın zararlı olabileceğini nakleder.⁹⁴
- h.** Kişinin kendi kilosunu dikkate alarak günde en az bir kâse elma suyu içmesinin faydasından bahseder.⁹⁵
- i.** Sabah, akşam ve gece yarısında hava akımı/sirkülasyonu çok fazla olduğundan bu saatlerde sirke ya da amber koklamak ya da kaynatılmışsa bunun buharını içine çekmenin şifalı olacağını belirtir.⁹⁶
- j.** Vücutta harareti yükseltebilecek her türlü gıdadan uzak durulmasını, mideyi çok fazla doyurma ve aç bırakmanın da şifa için alınan ilaçların etkisini azaltabileceği tecrübesini aktarır.⁹⁷
- k.** Salgın hastalıkların yaygın olduğu dönemlerde gündüzleri fazla uyumaktan ya da güreşmek ve ata binmek gibi enerji gerektiren tehlikeli işlerden uzak durulmasını, ciğerlerin kirli havaya maruz bırakılmamasını nakleder.⁹⁸
- l.** Mercimek gibi kabuklu bakliyat ürünlerini sirke ile tüketmenin oldukça faydalı olacağını kaydeder.⁹⁹
- m.** Her türlü üzüm ve ekşi meyveleri tüketmenin faydalı olacağını belirtir.¹⁰⁰
- n.** Müellif, 25. varaktan sonra yani maddî tedavi usullerini anlatırken tekrar manevi sığınma ve şifa yöntemlerine döner ve vücutta ağrıyan yere elini koyarak 7 defa “*hasbünallahü ve ni’mel vekil...*” ve yine 7 defa “salavât” getirilirse biiznillah o ağrıyan organın ağrısının kesileceğini nakleder. Devamında da Kur’an’da, içerisinde “şifa” kelimesinin bulunduğu âyetlerin ya okunması ya da bir su kabına üflendikten sonra içilmesinin şifaya vesile olacağını bildirir. Ardından da içerisinde “*sekene...*” (sakinleştirdi) diye başlayan âyetleri¹⁰¹

92 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 25a.

93 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 25b.

94 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 26ab.

95 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 27b.

96 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 26a.

97 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 26a.

98 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 27b.

99 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 28a.

100 Beylûni, *Hulâsatu mâ yahsulü ‘aleyhi’s-sâ’ün* (Şehit Ali Paşa, 1366), 26b.

101 Şifa için okunan ayetlerden bazıları şunlardır: el-En’âm 6/96; el-Kasas 28/58, 72-73; Şûrâ 42/33; Gâfir 40/61.

- okumak suretiyle ağrının da sükûnete ereceğini bildiren nakillerde bulunur.¹⁰²
- o. Müellif, işi kurban kesme ve bunu tasadduk etmeye getirir. Kim helal parasıyla en güzel bir koyun ya da keçiyi kimsenin görmediği bir yerde keser ve kesme esnasında da “Allah’ım bu benim sana feda ettiğim malımdır” derse, kestikten sonra derisi, başı ve işkembesi de sayıya dâhil olmak üzere o kurbanlığı 60 parçaya ayırıp kendisi ve aile efradından kimseye yedirmemek şartıyla fakirlere dağıtırsa biiznillah bu salgın hastalık belasından kurtulacağı umulur der.¹⁰³
- p. Müellif, salgın hastalık zamanlarında açık havada kendi başına dolaşmanın faydalı olacağını, ancak çok fazla hareket etmenin daha fazla hava solumaya ihtiyaç duyacağını bunun yerine mümkün olduğu kadar sakin bir yaşam tarzının seçilmesinin gerektiğini nakleder.¹⁰⁴ Bütün bu naklettiği tavsiyelerin hepsinin güvenilir ve faziletli evliya ile salih kimseler tarafından rivayet edildiğini ve en önemlisi de bu tavsiyelerin çoğunun aynen olmasa da “işareten” hadis-i şeriflerde¹⁰⁵ bulunabileceği iddiasında bulunur.¹⁰⁶

Beylûnî, maddî ve manevî tedbirleri sıraladıktan sonra; “Bütün bunlar iki dünya saadeti için çarelerdir” der ve devamla “Fazla konuşmamayı, fazla insanla beraber olmamayı (izolasyon),¹⁰⁷ kişinin kendi yaşadığı ve vücudunun havasına alıştığı şehirden/bölgeden başka yabancı bölgelere gitmemesini, aksi halde yabancı havanın dahi insanın teneffüs organlarına zarar verebileceğine” dikkatleri çeker¹⁰⁸ ve yine Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gelen bazı dualarla, hamdele ve salvele ile risalesini tamamlar.

Sonuç

Hayatı ve eserleri tanıtılmaya çalışılan Beylûnî, tefsir, hadis, kelâm ilimlerine olan hâkimiyeti sebebiyle Kudüs müftülüğü görevini ifa edecek seviyede fâkih olmasının yanında Şâzelî tarikatı silsilesinde de şeyh makamında olduğu için kâmil bir mutasavvıftır. Sûfiler ise hadise, öğüt almak ve amel etmek için yöneldikleri için isnada önem vermezler. Aynı gerekçelerle manâ ile hadis rivâyetine müsamaha

102 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 30b.

103 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 29b.

104 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 32b.

105 Kanaatimizce müellif, “Aslandan kaçarcasına cüzzamlıdan kaçın.” mealindeki hadis-i şerifte belirtilen *izolasyon* benzeri bir tavsiyeye telmihte bulunmaktadır. Hadis için bk. Buhârî, “Tıb”, 19; Müslim, “Selâm”, 2220; İbn Mâce, “Tıb”, 43; Ebû Dâvûd “Tıb”, 24; Tirmizî, “Siyer”, 47.

106 Bk. Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 366), (1366b). *وكله مروى عن الثقات (۱۳۶۶ب). الفحول من الاولياء والصالحين وغالبه من إشارة سيد المرسلين...*

107 Kanaatimizce müellif, “*Bulduğunuz bir yerde tâ’ûn hastalığı ortaya çıkarsa oradan çıkmayınız. Bulmadığınız bir yerde ortaya çıkarsa oraya girmeyiniz*” mealindeki hadis-i şerifte belirtilen *karantina* benzeri bir tavsiyeye telmihte bulunmaktadır. Hadis için bk. Müslim, “Selâm”, 2218, Tirmizî, “Cenâiz”, 67; Tayâlisî, Müsned, 1/166; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3/85, /97, 116, 143, 164.

108 Beylûnî, *Hulâsatu mâ yahsulu ‘aleyhi’s-sâ’ûn* (Şehit Ali Paşa, 1366), 37a.

gösterdiklerinden keşf ve ilham yoluyla elde ettikleri bilgiyi akıl ve nakil yoluyla elde ettikleri bilgiden üstün görmüşler ve bu anlayışa bağlı olarak da Hz. Peygamber'den (s.a.s.) keşfen hadis alınabileceği anlayışını benimsemişlerdir. Hadislerin yorumlanmasında da kendilerine has bir anlayış geliştirerek işâri yorum tarzını benimsemişlerdir¹⁰⁹ ki müftü Beylûnî ve tanıtılmaya çalışılan bu risalesinde bahsedilen tüm bu özellikleri görmek mümkündür. Bu risalede onun aktardığı nakiller ve tecrübelerin bu çerçevede anlaşılmasına çalışılırsa onun gayesi doğruya en yakın olarak anlaşılabilir.

Kur'an-ı Kerim'de "... O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır..." âyeti gereği,¹¹⁰ tarih boyunca insanlık her zaman farklı şekillerde imtihan halinde olduğundan İslam âlimleri, özellikle de mutasavvıflar yaşanan her türlü hadiseye genellikle bu hikmet açısından bakmaya çalışmışlar, dünyevî imtihanlar onları daha çok ibadete, zühd hayatına, sadaka vermeye, dua etmeye vb. birçok hayırlı işler yapmaya sevk etmiştir. Ancak tıp ilminin modern manada bir bilim dalı olmadan önceki dönemlerde halk arasındaki bazı inanç, ibadet ve dualar, bazen adına rukye denilen ancak sihir ve büyü olarak algılanabilecek uygulamalara da kapı araladığı bir hakikattir.

Müftü Beylûnî'nin tanıtılmaya çalışılan risalesinde naklettiği dua, sadaka, namaz, kurban kesme gibi dinî bakımdan manevî arınma tavsiyeleri ile maddî hastalıklardan arınma tecrübelerinin de zaman zaman içiçe geçtiği gözlemlenmiştir. Aslında, öncelikle günahlardan uzak durarak hayırlı işleri artırmak ile özellikle salgın hastalıklardan kurtulmak arasında güçlü bir bağın var olduğu inkâr olunamaz. Bu sebeple o dönemlerde hastalık ve şifâ ya da dert ile deva her ne şekilde olursa olsun öncelikle dinî inanç ve değerlerle yorumlanmıştır. Özellikle Arapçada 'afv' kelimesinin hem günahların bağışlanması hem de sağlık ve şifa manasındaki 'âfiyet' manaları için ortak kullanılıyor olması, bu inancın temelini oluşturan sebeplerden kabul edilebilir.

Beylûnî, içinde yaşadığı asırdaki güncel meselelerden etkilenmiş, asırları aşan salgın hastalıklar karşısında üstlendiği müftülük görevinin verdiği sorumlulukla maddî ve manevî olarak neler yapılabileceği konusunda kısa sayılamayacak bir de kitap te'lif etmiştir. Onun böyle bir eser kaleme alması, genellikle ibadât meseleleri hakkında verdikleri fetvalarıyla bilinen müftülerin, toplumsal konularla da ilgilendikleri, onları bilgilendirmek için çaba sarfettikleri, böylece olağanüstü zamanlarda dinî ve dünyevî çabaların eşzamanlı yürütülmesi gerektiğini, ihtiyaç halinde de yine devam ettirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dikkat çeken husus ise müellifin yaptığı gibi Müslümanların manevî yöntemleri maddî tedbirlere öncelemiş olmasıdır. Öte yandan, "*Medine'nin girişinde melekler bulunmaktadır. Oraya*

109 Hasan Yenibaş, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi ve Râmüzü'l-Ehâdis Adlı Eseri", I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ed. İhsan Günaydın ve dgr, (Gümüşhane: Gümüşhane Ün. yay., 2013), 499.

110 el-Mülk 67/2.

Deccâl ve tâ'un girmez", anlamındaki hadis-i şerif¹¹¹ ve yorumları¹¹² hariç tutulmak kaydıyla, Kudüs gibi mukaddes bir şehirde dahi salgın hastalıkların baş göstermesi ve uzun seneler devam etmesi, mukaddes şehirlerde deprem, yangın, hastalık gibi musibetlerin yaşanmayacağına dair hurafelerin aslının olmadığı, aksine, nerede yaşanırsa yaşanılışın maddî ve manevî her türlü tedbirin alınmasının ardından tevekkül edilmesi gerektiğine işaretler vardır.

Günümüz mantığıyla tasavvur edildiğinde te'lif ettiği bu eserde naklettiği bazı tecrübelerin, yaşadığı dönemdeki idarecilerin aldığı ya da alacakları tedbirleri değil, alternatif tıp ya da geleneksel tıp olarak kendi zamanına kadar faydası görülen ferdi uygulama ve tecrübeler olarak anlaşılmalıdır. Sirke, temiz havada dolaşma, izolasyon, bazı bitkilerin faydalarına dair naklettikleri bilgiler günümüzde dahi doğruluğu teslim edilen bilgilerdir.

Dini bağlamda söylediklerinin bir kısmının senedi ve kaynağı olmamakla birlikte kendisinin de belirttiği ve mutasavvıflarda sıkça görüldüğü gibi bazı tavsiyeleri âyet ve hadis-i şeriflerin işaretlerinden elde edilebilecek çıkarımlar olup pek çok bilginin kaynağı tarafımızca da tespit edilememiştir. Naklettiği bilgilerin bir kısmının ise kendi yaşadığı döneme kadar oluşan tecrübelerin ve sözlü kültürün yansımaları olmalıdır. Buna rağmen risalede tavsiye ettiği duaların okunmasında ya da istinbat şekillerinin özellikle çaresiz durumlarda yapılmasında herhangi bir itikadî sakınca olmadığı söylenebilir. Hasta psikolojisi tasavvur edildiğinde, özellikle şifası zor bulunan hastalık döneminde insan bir şeyin aslının ya da kaynağının olup olmadığından ziyade moralini yükseltecek, psikolojisine olumlu katkı yapacak tarafına baktığı bir vakiadır. Nitekim Peygamberimiz'in (s.a.s.) "*İnsanların arasını düzeltmek maksadıyla birinden ötekine sulh edici sözler taşıyan yalancı sayılmaz*"¹¹³ anlamındaki hadisini yorumlayan âlimler; yalan söylenmesi caiz olan yerlerden birinin de hastaya, öncesine göre daha iyi olduğunu ve iyileşeceğini söyleyip bu şekilde ona moral vermek şekline kıyas yaparak yorumlamaları, hasta psikolojisinin dikkate alınması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Beylûnî de maddî tedbirlerin faydalarının insanın ruh sağlığına bağlı olduğuna işaret edercesine tedavide hastanın maneviyatını kuvvetlendireceğine inanılan bazı âyet ve hadislerin uzak, hatta aşırı yorumlarından bile istifade ederek çaresiz zamanlarda okunmasında

111 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/152, 173; Buhâri, "Fedâilu'l-Medîne", 9; "Tıb", 29, "Fiten" 25; Müslim, "Hac", 87; Tirmizî, "Fiten" 61.

112 Mesela; İbn Hacer el-Askalânî, vebâ (şifası kolay veya öldürücü olmayan tüm bulaşıcı hastalıklar için genel bir isim) ile tâ'un (bulaşıcı hastalık olup toplu ölümlere sebep olabilecek derecede salgın olan) hastalığını birbirinden ayıt eder ve nadir de olsa Medîne'de vebâ salgınının görüldüğünü ancak kendi dönemine kadar tâ'unun görülmediğini ifade eder. Ona göre Hz. Ömer döneminde meydana gelen ve bütün dünyayı saran tâ'un, Medîne'de görülmemiş, dolayısıyla hadis-i şerifin hakikati ortaya çıkmıştır. (bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlu'l-mâ'un fi fazli't-tâ'un*, thk. Ahmed Abdulkadir el-Kâtib (Riyâd: Dâru'l-âsime, 1986), 32-41; Öte yandan Covid 19 bulaşıcı hastalığı 2020-2021 yılında Medîne'de de görüldüğünden bunun tâ'un mu veba mı sayılması gerektiği hususu ihtilaflı bir konu olup ayrıca bir araştırmaya konu olabilir.

113 Buhâri, Sulh 2; Müslim, Birr 101.

bir sakınca görmediği fetvasıyla bizzat kendisinin amel ettiği anlaşılmaktadır.

Beylûnî'nin te'lif ettiği şiir divanı ile akaide dair bir risalesi yazma olarak günümüze kadar ulaşmış olup, özellikle şiir divanının tasavvuf ilim dalında çalışan araştırmacılar için üzerinde çalışma yapabilecekleri bakir ve ender bir eser olduğunu belirtmeliyiz.

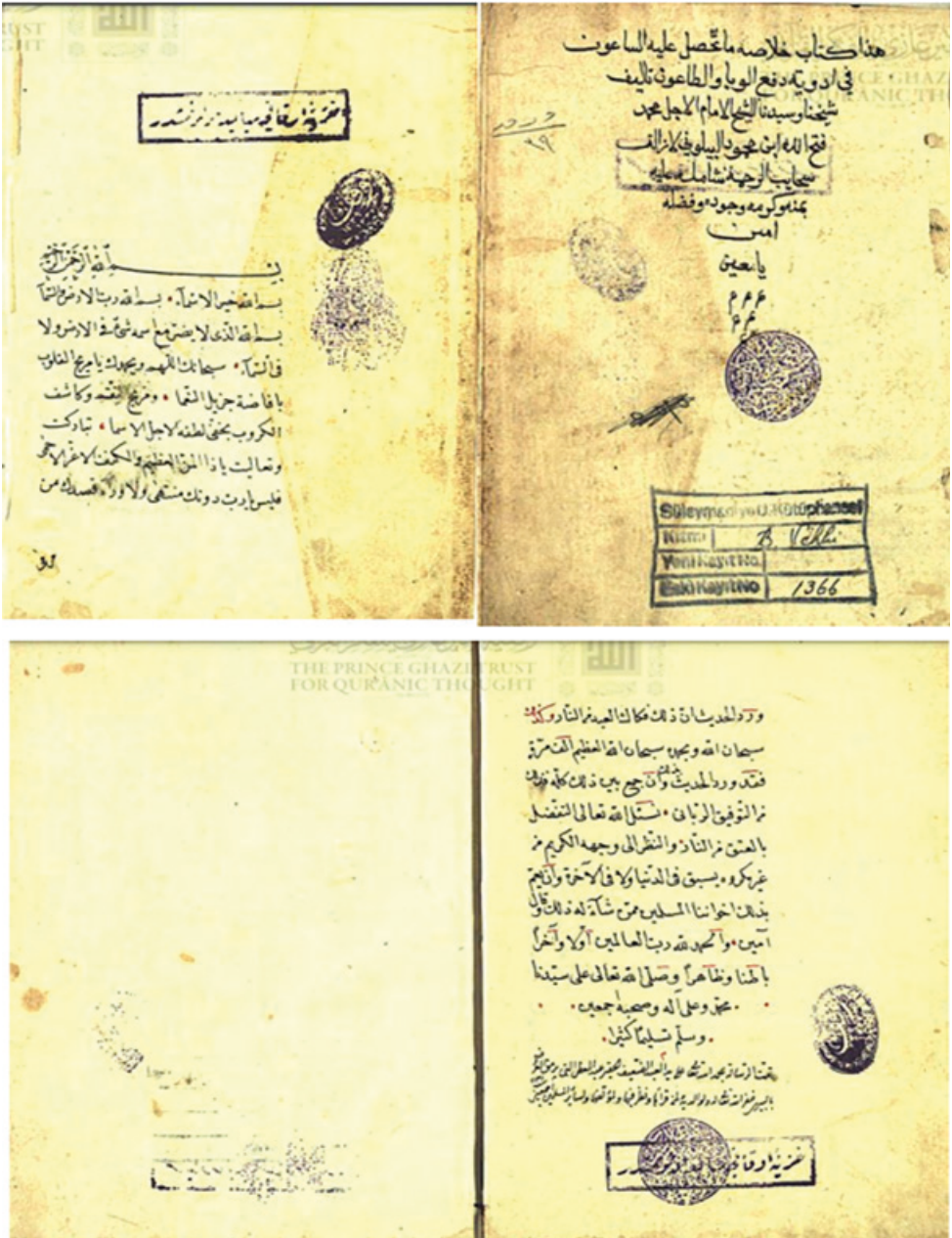
Kaynakça

- Beylûnî, Muhammed B. Fethullah. *Hulâsatu Mâ Yahsulu 'Aleyhi's-Sâ'ün Fî Edviyeti Def'i-Vebâ'i Ve't-Tâ'ün*. Riyad: Kral Suud Üniversitesi El-Mahtûtât, 4/1662. <https://Makhtota.Ksu.Edu.Sa/Makhtota/6017/38> (Erişim: 27.05.2024)
- Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah B. Ömer B. Muhammed. *Envârut-Tenzîl Ve Esrârut-Te'vil*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, Ts.
- Ebü'l-Yümn El-Uleymî, Mücîruddin El-Hanbelî. *El-Ünsü'l-Celîl Bi Târihi'l-Kudsü Ve'l-Halîl*. 2 Cilt. B.Y: Matbaatü'l-Haydariyye, 1968.
- Elger, Ralf. "Die Reisen Eines Reisebericht Ibn Battutas Rihla İm Vorderen Orient Des 17. Und 18.Jahrhunderts". *Buchkultur İm Nahen Osten Des 17. Und 18. Jahrhunderts*. Ed. Tobias Heinzelmann Ve Henning Sievert, Bern: Peter Lang AG, 2010.
- Erdem, Sargon. "Akik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Heysemî, Nureddin Ali B. Ebî Bekr. *Mecmaü'z-Zevâid Ve Menbeu'l-Fevâid*. Thk. Abdurrahim B. El-Hasen El-Irakî. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1934.
- Gazzî, Şemsüddin Ebu'l-Me'âli Muhammed B. Abdurrahman. *Divanü'l-İslam Ve Bi-Haşiyetihî Esmâi Kütübü'l-A'lam*. Thk. Seyyid Kesrevî Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Hacer El-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed B. Ali B. Muhammed. *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihu'l-Buhârî*. Thk. Abdulkadir Şeybe El-Hamed, 13 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2001.
- Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed B. Ali B. Muhammed. *Bezlü'l-Mâ'ün Fî Fazli't-Tâ'ün*. Thk. Ahmed İsâm Abdulkadir El-Kâtib. Riyâd: Dâru'l-'âsime, 1986.
- İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay B. Ahmed B. Muhammed Es-Sâlihi. *Şezerâtü'z-Zehab Fî Ahbâri Men Zeheb*. Thk. Abdulkadir El-Arnâvud-Mahmut El-Arnâvud. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Karabulut, Ali Rıza-Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemu Târihi't-Türâsi'l-İslâmî Fî Mektebâti'l-Âlem-El-Mahtûtât Ve'l-Matbû'a.*, 6 Cilt. Kayseri: Mektebe Yayınları, 2001.
- Karaman, Hayrettin Vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2000.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifin*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.

- Muhibbî, Muhammed Emîn B. Fadlallah. *Hulâsatu'l-Eser Fi A'yânî'l-Karnî'l-Hâdî Aşar*. 4 Cilt, Kahire: B.Y., 1284.
- Özel, Ahmet. "Ulvân El-Hamevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed. *El-Hâvî Li'l-Fetâvî Li'l-Fıkhı Ve Ulumu't-Tefsîr Ve'l-Hadîs Ve'l-Usûli Ve'n-Nahvi Ve'l-İrâbî Ve Sâiri'l-Fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2015.
- Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *En-Nücümü'z-Zâhire Fi Mülûki Mısır Ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Vezarâtüs-Sekafe, 1963.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân B. Dâvud B. El-Cârûd. *Müsned*. Thk. Muhammed B. Abdülmuhsin. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999.
- Ullmann, Manfred. *Die Medizin İm Islam*. Leiden, Köln: Brill, 1970.
- Varlık, Nükhet. "Tâun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/175. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yenibaş, Hasan. "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Ve Râmûzü'l-Ehâdis Adlı Eseri", I. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. İhsan Günaydın Ve Dgr, Gümüşhane: Gümüşhane Ün. Yay., 2013.
- Yurdakul, İlhamî. "Kudüs Mezhep Müftüleri". *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmî Hayat Ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ed. Zekeriya Kurşun-Ahmet Usta. İstanbul: Seçil Ofset, 2018.
- Ziriklî, Hayreddin. *El-A'lâm*. 8 Cilt. 15. Baskı. Beyrut: Dâru'l-İlim Li'l-Melâyin, 2002.

EK

Risalenin ilk ve son sayfaları